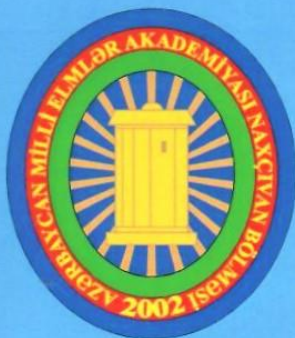

ISSN 2218-4783

AZƏRBAYCAN
MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ

AZERBAIJAN NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES
NAKHCHIVAN BRANCH OFFICE

НАХЧЫВАНСКОЕ
ОТДЕЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

ELMİ ƏSƏRLƏR

İctimai və humanitar elmlər

tusinesr@gmail.com

SCIENTIFIC WORKS
SOCIAL AND
HUMANITIES SCIENCES

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ И
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

2023, №2

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ**

ISSN 2218-4783

ELMİ ƏSƏRLƏR

İctimai və humanitar elmlər

№ 2

Naxçıvan, “Tusi” – 2023, cild 19

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI NAXÇIVAN BÖLMƏSİNİN ELMİ ƏSƏRLƏRİ
SCIENTIFIC WORKS OF AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES NAKHCHIVAN BRANCH OFFICE
НАУЧНЫЕ ТРУДЫ НАХЧЫВАНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

2005-ci ildə təsis edilmişdir • Established in 2005 • Основан в 2005 году

Jurnal AMEA Naxçıvan Bölməsi Rəyasət Heyətinin rəhbərliyi ilə nəşr olunur
The journal is published under auspices of the Presidium of ANAS Nakhchivan Branch Office
Журнал издается под руководством Президиума Нахчыванского Отделения НАНА

REDAKSİYA HEYƏTİ

Baş redaktor

İ.M.Hacıyev

İ.Ə.Həbibbəyli, Y.M.Mahmudov, N.M.Vəlixanlı, Ə.B.Ərcilasun, M.Z.Nağısoylu,
M.K.İmanov, Ə.Ə.Salamzadə, C.Ə.Qiyasi, İ.E.Atnur, F.Y.Səfərli (baş redaktorun müavini),
Ə.A.Quliyev (baş redaktorun müavini), V.B.Baxşəliyev (məsul katib), Ş.T.Bünyadova,
F.Y.Xəlilov, R.Z.Rəhimli

EDITORIAL BOARD

Chief editor

I.M.Hacıyev

I.A.Habibbeyli, Y.M.Mahmudov, N.M.Valikhanli, A.B.Argilasun, M.Z.Nagisoylu,
M.K.Imanov, A.A.Salamzadeh, G.A.Giyasi, I.E.Atnur, F.Y.Safarli (assistant editor),
A.A.Quliyev (assistant editor), V.B.Bakhshaliyev (executive secretary), Sh.T.Bunyadova,
F.Y.Khalilov, R.Z.Rahimli

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

И.М.Гаджиев

И.А.Габиббейли, Я.М.Махмудов, Н.М.Велиханлы, А.Б.Арджиласун, М.З.Нагисойлу,
М.К.Иманов, Э.А.Саламзаде, Дж.А.Гияси, И.Э.Атнур, Ф.Я.Сафарли (зам. главного
редактора), А.А.Гулиев (зам. главного редактора), В.Б.Бахшалиев (ответственный
секретарь), Ш.Т.Бунядова, Ф.Ю.Халилов, Р.З.Рагимли

Ünvan: Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti, 35, tel.: 550-12-67

Address: Nakhchivan, Heydar Aliyev av., 35, phone: 550-12-67

Адрес: Нахчыван, пр. Гейдар Алиева, 35, тел.: 550-12-67

© “Tusi” nəşriyyatı, 2023

MÜNDƏRİCAT

TARİX VƏ SİYASƏT

İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsi.....	9
Hacıfəxrəddin Səfərli. Qədim Azərbaycan torpağı – Zəngəzur.....	18
Əbülfəz Quliyev. Qərbi Azərbaycanın yetirmələri: Əziz Əliyev.....	27
Musa Quliyev. Naxçıvanlı Qullarağasıyevlər – Kəngərlilər haqqında.....	35
Sara Hacıyeva. Naxçıvan xalçalarının sənətkarlıq xüsusiyyətləri.....	41
İlhami Əliyev. XVIII əsrin ikinci yarısında Rusiya-İran münasibətlərində Naxçıvan.....	48
Yaşar Rəhimov. I Dünya müharibəsi illərində Naxçıvan bölgəsinin sosial-iqtisadi vəziyyəti.....	55
Kübra Əliyeva. XV əsrin 40-60-ci illərində Ağqoyunlu dövlətinin yaranması uğrunda Həsən bəyin mübarizəsi.....	61
Aidə Qasımzadə. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində sərgilənən maddi mədəniyyət nümunələrində yaşadılan ənənələr.....	69

ARXEOLÖGİYA VƏ ETNOQRAFİYA

Vəli Baxşəliyev. Naxçıvan-şumer əlaqələrinin formalaşmasında Ubeyd mədəniyyəti-nin rolu.....	76
Zeynəb Quliyeva. Kültəpə mədəniyyətinin yayılma arealı yeni araşdırmalar işığında.....	84
Toğrul Xəlilov. Milli-mənəvi dəyərlərimizin izləri arxeoloji materiallarda (Naxçıvan materialları əsasında).....	91
Asəf Orucov. XIX-XX əsrlərdə Naxçıvan şəhərinin maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat).....	96
Yaqub Məmmədov, Ülviyyə Səfərova. Damcılı mağarasında son illərdə aparılmış arxeoloji tədqiqatlara dair.....	102
Aytəkin Qəhrəmanova. XIX-XX əsrlərdə Qərbi Azərbaycan qadın geyimləri (Aşıq Ələsgər yaradıcılığına əsasən).....	112

AZƏRBAYCAN DİLİ

Firudin Rzayev. Naxçıvanın miladdan öncəki minilliklərə aid oronimlərində amorf-kök dil formaları.....	122
Nuray Əliyeva. Professor Yusif Seyidovun araşdırmalarında yazıçı və dil problemi (Rəsul Rza yaradıcılığı əsasında).....	127
Zülfüyyə İsmayıl. Əbülfəz Quliyevin tərcümə əsərlərinə dair.....	132
Qətibə Quliyeva. Qədim türkcə rəsmi-hüquqi sənədlərin milli mənşəli leksikası.....	145
Kübra Vəliyeva. İbn əl-Hacib və Rədiyuddin əl-Astarabadinin kəlmə və kəlamla bağlı mülahizələri.....	155
Cəmilə Məhərrəmovə. Babək rayonun bir qrup urbanonimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri.....	161
Gülşən Qaribova. Professor Nizami Xudiyevin tədqiqatlarında “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun dili.....	167

CONTENTS

HISTORY

Ismayil Hajiyev. Heydar Aliyev and the issue of territorial integrity of Azerbaijan.....	9
Hadjifakhraddin Safarli. Zangazur is an ancient land of Azerbaijan.....	18
Abulfaz Guliyev. The prominent people of Western Azerbaijan: Aziz Aliyev.....	27
Musa Guliyev. The people of Nakhchivan: Gullaragasiyevs-Kengerlis.....	35
Sara Hajiyeva. Artistic features of the Nakhchivan carpets.....	41
Ilhami Aliyev. Nakhchivan in Russian-Iranian relations in the second half of the 18 th century....	48
Yashar Rahimov. Socio-economic situation in the Nakhchivan region during World War I.....	55
Kubra Aliyeva. The struggle of Hasan bey for the creation of the Aq qoyunlu state in the 40-60 ^s of the 15 th century.....	61
Aida Gasymzadeh. Traditions immortalized in samples of material culture exhibited at the Nakhchivan State Historical Museum.....	69

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

Veli Bakhshaliyev. The role of Ubaid culture in the formation of Nakhchivan-Sumerian connections.....	76
Zeynab Guliyeva. Distribution area of the Kültepe culture in the light of new research.....	84
Togrul Khalilov. Traces of national spiritual values in archaeological materials (based on materials of Nakhchivan).....	91
Asaf Orujov. Material culture of the city of Nakhchivan in the 19 th -20 th centuries (historical and ethnographic research).....	96
Yagub Mammadov, Ulviya Safarova. About archaeological research conducted in the Damjili cave recently.....	102
Aytekin Gahramanova. Women's clothing of Western Azerbaijan of the 19 th -20 th centuries (based on the works of Ashug Alasgar).....	112

THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Firudin Rzayev. Amorphous-root linguistic forms in the oronyms of Nakhchivan dating back to millennia BC.....	122
Nuray Aliyeva. The "writer and language" problem in the research of professor Yusif Seidov (based on the works of Rasul Rza).....	127
Zulfiya Ismayil. Scientific and theoretical review of Abulfaz Guliyev's translated works....	132
Gatiba Guliyeva. National vocabulary of ancient Turkic official legal documents.....	145
Kubra Valiyeva. Reflections of Ibn al-Hajib and Radiuddin al-Astarabadi on words and aphorisms.....	155
Jamila Maharramova. Linguistic characteristics of a group of urbanonyms of the Babek district.....	161
Gulshen Garibova. The language of the epic "Kitabi-Dede Gorgud" in the research of professor Nizami Khudiev.....	167

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Исмаил Гаджиев. Гейдар Алиев и вопрос территориальной целостности Азербайджана...	9
Гаджифахреддин Сафарли. Древняя земля Азербайджана – Зангезур.....	18
Абульфаз Гулиев. Выходцы из Западного Азербайджана: Азиз Алиев.....	27
Муса Гулиев. О нахчыванцах Гулларагасиевых – Кенгерли.....	35
Сара Гаджиева. Художественные особенности нахчыванских ковров.....	41
Ильхами Алиев. Нахчыван в российско-иранских отношениях во второй половине XVIII века.....	48
Яшар Рагимов. Социально-экономическая ситуация в Нахчыванском регионе в годы I Мировой Войны.....	55
Кубра Алиева. Борьба Гасан-бея за создание государства Ак-коюнлу в 40-60-е годы XV века.....	61
Аида Гасымзаде. Традиции, увековеченные в образцах материальной культуры, выставленных в Нахчыванском Государственном историческом музее.....	69

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

Вели Бахшалиев. Роль убейдской культуры в формировании нахчыванско-шумерских связей.....	76
Зейнаб Гулиева. Ареал распространения кюльтепинской культуры в свете новых исследований.....	84
Тогрул Халилов. Следы национальных духовных ценностей в археологических материалах (по материалам Нахчывана).....	91
Асеф Оруджев. Материальная культура города Нахчывана в XIX-XX веках (историко-этнографическое исследование).....	96
Ягуб Мамедов, Ульвия Сафарова. Об археологических исследованиях, проведенных в пещере Дамджылы в последние годы.....	102
Айтекин Гахраманова. Женская одежда Западного Азербайджана XIX-XX веков (по произведениям Ашуга Алескера).....	112

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК

Фирудин Рзаев. Аморфно-корневые языковые формы в оронимах Нахчывана, датируемых тысячелетиями до нашей эры.....	122
Нурай Алиева. Проблема писателя и языка в исследованиях профессора Юсифа Сеидова (на материале творчества Расула Рзы).....	127
Зульфия Исмаил. Научно-теоретический обзор переводных работ Абульфазы Гулиева...	132
Гатиба Гулиева. Национальная лексика древнетюркских официально-правовых документов.....	145
Кубра Валиева. Размышления Ибн аль-Хаджиба и Радиуддина аль-Астарабади о словах и афоризмах.....	155
Джамиля Магеррамова. Лингвистическая характеристика группы урбанонимов Бабекского района.....	161

UOT (902)

YAQUB MƏMMƏDOV, ÜLVİYYƏ SƏFƏROVA

DAMCILIL MAĞARASINDA SON İLLƏRDƏ APARILMIŞ ARXEOLoji TƏDQİQATLARA DAİR

Azərbaycanda qeyd alınıb öyrənilmiş ilk paleolit düşərgəsi olan Damcılı mağarası vətənimizin qərb hissəsində, Qazax rayonunun ərazisində yerləşir. Eyni zamanda Azərbaycan elmində paleolitşünaslığın əsasının qoyulması Damcılıda arxeoloji tədqiqatlar aparmış görkəmli alim arxeoloq M.Hüseynovun adı ilə bağlıdır. XX əsrin 50-ci illərində baş tutmuş arxeoloji qazıntılar mağarada orta paleolitdən orta əsrlərə qədər insanın məskunlaşdığını sübut etmişdir. Lakin mədəni təbəqələrin stratigrafiyası zədələndiyindən bu tədqiqatlar nəticəsində aşkar edilmiş artefaktlar qarışıq kontekstdən əldə olunmuşdur. 2016-cı ildə başlanmış müasir qazıntılar nəticəsində ilk dəfə olaraq yaxşı qorunmuş mədəni çöküntülər mağaranın şərq hissəsində M.Hüseynovun tədqiq etdiyi qazıntı sahəsindən təxminən 50 m aralıda aşkar edilmişdir. Bu qazıntılar Damcılı mağarasının Cənubi Qafqazın nadir çoxtəbəqəli arxeoloji abidəsi olduğunu sübut etməyə imkan vermişdir və bir sıra elmi məsələlərin həllinə öz töhfəsini vermişdir. Tədqiqatımızın əsas nailiyyətləri sırasında ilk növbədə mezolit dövrünün sonuna aid olan və neolit dövrünə keçidi əks etdirən yaxşı qorunmuş mədəni təbəqələrin müəyyən edilməsini qeyd etməliyik. Hələlik bu, Cənubi Qafqazda ilk belə kəşfdir və regionda mezolitdən neolitə keçidi araşdırmaq üçün unikal imkan yaradır. Orta paleolit dövrünə aid onlarla daş artefaktlarının əvvəlki və müasir tədqiqatlarda aşkar edilməsinə baxmayaraq, biz bu dövrün mədəni təbəqələrini hələ də müəyyən edə bilməmişik. Ona görə də 2023-cü ildə Damcılı mağarasında araşdırmaları davam etdirməyi zəruridir.

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, daş dövrü, arxeoloji qazıntılar, Damcılı mağarası, mezolit-neolit keçidi.

Cənubi Qafqazda neolit dövrü ilə bağlı istehsal təsərrüfatının təşəkkülü, təkamülü və inkişafı geniş elmi tədqiqatların istiqaməti çərçivəsində mezolit dövrü ilə bağlı mənimsəmə təsərrüfatından keçid prosesi tədqiq edilməli olan vacib elmi problemlərdən biridir. Eyni zamanda, neolit dövrü haqqında əldə olunan mühüm nəticələrə baxmayaraq yeni yaranmış neolit cəmiyyətləri ilə yerli mezolit cəmiyyətləri arasında olan münasibətlər hələ də qaranlıq qalırdı. Bu isə onunla bağlıdır ki, Cənubi Qafqaz regionunda mezolit, xüsusilə də mezolitə son mərhələsinə, neolitə keçid dövrünə (yəni e.ə. VII minilliyə) aid etibarlı arxeoloji abidələr kifayət qədər deyildi. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki regionda mezolit və ya “keramikasız neolit” dövrünə aid abidələr haqqında məlumat olsa da (məsələn: Anaseuli, Darkveti və Xutsubani – Gürcüstan), onların radiokarbon üsulla müəyyən olunmuş dövr yaşı (mütləq yaşı) olmadığından onları əsas götürmək imkan olmur [6]. Digərlərin yaşı isə (məsələn: Kml0-2 – Ermənistanda və Kotias Klde – Gürcüstanda) bu dövrdən çox qədimdir – e.ə. IX-VIII minilliklərə aiddirlər [6]. Bu məsələyə (mezolitdən neolitə keçidə) aydınlıq gətirmək üçün məhz bu dövrə aid (mütləq yaşı olan) abidə tapıb tədqiq etmək lazım idi. Bu problem nəinki yerli, bu istiqamətdə tədqiqat aparan beynəlxalq elmi təşkilatların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan Damcılı mağarası çox ümid verən bir abidə kimi görənirdi. Bundan irəli gələrək 2015-ci ildə AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu, Tokio Universiteti, Universitet Muzeyi və Avey Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun birgə təşkil etdiyi tədqiqat proqramı əsasında Damcılı mağarasında yeni arxeoloji tədqiqatlara başlanmışdır. 2016-2018-ci illərdə Azərbaycan tərəfdən t.ü.f.d. A.Zeynalov və 2019-cu ildə t.ü.f.d., dos. M.Mansurovun rəhbərliyi ilə tədqiqatlar aparılmışdır. Yaponiya tərəfdən isə tədqiqatlara prof. Y.Nishiaki həmrəhbərlik etmişdir [4, s. 420-426; 5,

s. 8-9; 7, s. 168-169]. “Kovid 19 pandemiyası” səbəbi ilə iki illik fasilədən sonra 2022-ci ilin avqust ayında t.ü.f.d. Yaqub Məmmədov rəhbərliyi ilə aparılan qazıntılar həyata keçirilmişdir və Azərbaycan tərəfindən elmi işçilər Ü.Səfərova, O.Zamanov iştirak etmişdir.

Damcılı mağarası Avey dağının şərq ətəklərində, Qazax rayonun Daş Salahlı kəndindən qərbdə yerləşir. Bu mağarada 1956 və 1957-ci illərdə prof. M. Hüseynov tərəfindən aparılan ilkin qazıntılar nəticəsində neolit, mezolit, üst və orta paleolit dövrlərinə aid bir sıra daş alətlər tapılmışdır. M. Hüseynovun tədqiqatları bu abidənin Cənubi Qafqazda uzunmüddətli mədəni təkamülü öyrənmək üçün əhəmiyyətli potensiala malik olduğunu nümayiş etdirdi [1, s. 1071-1076; 13, s. 151-167].

Yeni qazıntılar XX əsrin 50-ci illərində tədqiq olunan sahədən və bulaqdan bir qədər uzaqda yerləşən hissədə 4 yeni kəşfiyyət şurfları 7-10 qədər nömrələndi. 8-10-cu şurfların üst təbəqələrində daş qutu qəbirlər aşkar olunmuşdur. 7-ci şurfda neolit təbəqəsi və materialları aşkar olunsada, qazıntı sahəsinin darlığı və torpaq sularının çıxmağı qazıntılara imkan verməmişdir. Qazıntılar 8 və 7 şurfların arasında yerləşən 9-cu şurfda davam etdirilmişdir. İlkin olaraq burada 2×2 sahə qazılısa da, 2018-ci ildə bu sahə 3×3 m, dərinliyi 4 metrə, 2019-cu ildə isə dərinliyi təxminən 5 m, sahəsi 6×5 metrə qədər genişləndirilmişdir. Hazırda qazıntı sahəsi genişləndirilmiş 7 və 9-cu şurfları əhatə edir. Tədqiqat illərində arxeoloji qazıntılar ilə yalnız 9-cu kəşfiyyət şurfunda 14 kvadrat 1×1 m şəbəkə sistemi ilə əhatə edilmişdir. Qazıntı sahəsi 6×5 m təşkil etsə də, təhlükəsizlik səbəbiylə onun bütün ərazisi tədqiq olunmamışdır. Buna görə də, xəndəyin ortasında yerləşən daha dərin qazıntı meydançalarına çatmaq üçün kənarlardakı kvadrlardan istifadə edilmişdir. Nəticədə, neolit və mezolit təbəqələrinə aid faktiki sahələr 3×3 m ölçülərlə məhdudlaşaraq B0-B2, C0-C2 və D0-D2 kvadrlarını əhatə etmişdir. 2016-2019-cu illərin arxeoloji qazıntıları zamanı mezolitə aid mədəni təbəqələr əsasən B0-B2 kvadrlarda öyrənilmişdir. C0-C2 və D0-D2 kvadrların mezolit çöküntüləri isə yalnız orta səviyyəyə qədər qazıldığından, bu mövzüm işlər tamamlandı. Əvvəlki mövsümlərdə pillə kimi istifadə edilən B3 kvadratının qazılması da həyata keçdi (şəkil 1).

Ötən əsrin 50-ci illərində Damcılıda aparılmış tədqiqatlardan fərqli olaraq 2016-2019-cu illərin qazıntıları nəticəsində burda orta əsrlər, tunc, xalkolit, neolit, mezolit dövrlərinə aid mədəni təbəqələr ardıcıl olaraq aşkar olunmuşdur [3, s. 42].

Qazıntı sahəsinin stratifikasiyası. Tədqiqatların nəticələrinə əsasən qazıntı sahəsində altı mədəni təbəqə müəyyən olunmuşdur (şəkil 2). Mədəni təbəqələşmənin stratifikasiyası 30 yaxın radiokarbon və OSL analizləri ilə təsdiq olunmuşdur [10, s. 4-5; 11, tablo 1, s. 5-6].

Təbəqə 1. Qalınlığı təxminən 0,5 m təşkil edən birinci mədəni təbəqə orta əsrlərə, ən azı VIII-X əsrlərə aid olunur. Təbəqənin yuxarı layı şabalıdı-boz rəngli çoxlu sayda əhəngdaşı qırıntıları olan yüngül çöküntülərdən ibarətdir. Təbəqədən bir neçə orta əsrlərə aid qəbirlər qeydə alınmışdır. Eyni qəbirlər 2016-cı ildə 8 və 10-cu kəşfiyyət şurflarında da aşkar olunmuşdur. İstisna deyil ki, Damcılı mağarasının sahəsi qəbiristanlıq kimi istifadə olunurdu. Hətta mağaranın ilk tədqiqatçılarından biri S.N.Zamyatnin qeyd edirdi ki, yerli əhali buranı “məzar yeri” adlandırırdı, suyunu isə müalicə üçün istifadə edirdilər [14, s. 8].

Təbəqə 2. Qalınlığı təxminən 0,4 m təşkil edən ikinci mədəni təbəqə tunc dövrünə, e.ə. III minilliyə (e.ə. 2800-2220) aid olunur. Təbəqənin torpağı nisbətən homogendir, yumşaqdır, tərkibində çoxlu tünd boz rəngli kül və ocaqlar qeydə alınıb. Tapıntılar əsasən tunc dövrünə aid keramika qalıqlarından ibarətdir.

Təbəqə 3. Qalınlığı təxminən 0,3-0,5 m təşkil edən üçüncü mədəni təbəqə xalkolit dövrünə, e.ə. V minilliyin sonu-IV minilliyin əvvəlinə (e.ə. 4500-3700) aid olunur. Təbəqənin

şabalıdı-boz rəngli az sayda əhəngdaşı qırıntıları olan çöküntülərdən ibarətdir. Təbəqədən nə ocaq layı nə də daş tikililər qeydə alınmamışdır. Aşkar edilən keramika nümunələri də təbəqənin xalkolit dövrünə aid olduğunu göstərdi.

Təbəqə 4. Qalınlığı təxminən 1 m-dən 1,2 m malik mədəni təbəqə qırmızıya çalan şabalıdı rəngli torpaqdan və tünd boz rəngli küldən ibarət dörd (aşağıdan yuxarı 4, 3, 2, 1) laydan ibarət idi (e.ə. 6000-5300). Radiokarbon analizlərin nəticələrinə əsasən ən aşağı neolit layın (unit 4-4) yaşı e.ə. 6028 ili göstərir [11, s. 8]. Bu da regionun başqa neolit dövrü erkən abidələrinin (təpə tipli yaşayış yerləri) yaşı ilə üst-üstə düşür. Neolit təbəqəsində aşkar edilmiş keramika qalıqları xüsusiyyətlərinə görə Şomutəpə mədəniyyəti keramikasına aiddir. Eyni zamanda ən aşağı neolit layda divar ilə əhatələnmiş ocaq yeri aşkar olunmuşdur (şəkil 4).

Radiokarbon analizlərin nəticələrinə əsasən Damcılıda insanın məskunlaşması fasiləsiz e.ə. 6500-5300 ilə qədər davam etmişdir. Belə bir fakt Cənubi Qafqazda bir abidə üçün ilk dəfə qeydə alınıb. Xalkolit dövrü məskunlaşması isə Damcılıda e.ə. V minilliyin ortasından başlayır. Bu isə öz növbəsində insan məskunlaşmasının neolit və xalkolit dövrləri arasında nəzərə çarpan 8 əsrlik vaxt boşluğunu göstərir. Azərbaycanın qərb hissəsində yerləşən bir sıra neolit dövrü abidələrində (Göytəpə, Mentəştəpə, Kiçiktəpə) eyni fakt radiokarbon analizləri ilə sübut olunub [11, s. 4]. Bu fenomenin tam izahı hələ olmasa da, alimlər bunun mürəkkəb amilləri arasında paleoiklim və geomorfoloji dəyişiklikləri nəzərə almaq vacib sayırlar [12, s. 97-98]. Damcılıda eyni prosesin təstiqlənməsi ilk dəfə bu faktı həm telli tipli yaşayış yerləri, həm də düşərgələrə aid olduğunu göstərir.

Təbəqə 5. Qalınlığı təxminən 1 metr təşkil edən mədəni təbəqə iki litoloji laydan ibarətdir (unit 5-1 və unit 5-2): qırmızımtıl sarı rəngli, çoxlu sayda əhəngdaşı qırıntıları olan iri dənəli torpaqdan və qaraya çalan boz rəngli küldən ibarətdir. Əldə olunmuş radiokarbon analizlərin nəticələri əsasında bu təbəqə e.ə. VII minilliyin sonuna (e.ə. 6500-6000), yəni son mezolit dövrünə aiddir [11, s. 12].

Bu təbəqə tamamilə keramikasızdır və mikro ülgüc və bir qədər geometrik mikrolit elementlər ilə zəngindir. Bu təbəqədə obsidiandan (dəvəgözündən) istifadə azlıq təşkil edir və alətlər qeyri obsidian materiallardan hazırlanmışdır. Məsələn, təbəqə 4-dən olan obsidiandan tapıntılar 80% təşkil edirsə, təbəqə 5-də həmin göstərici 50% azdır [10, s. 5]. Qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqazın neolit abidələrinin materialları obsidiandan daha geniş istifadəsini sübut edir [10, s. 14, fiq. 10].

Təbəqə 6. Qəhvəyi boz rəngli çöküntülərdən və çoxsaylı əhəngdaşından ibarət mədəni təbəqədən yalnız bir neçə artefakt aşkar olunmuşdur. Bu kiçik artefakt kolleksiyası levallua tipli alətlərdən ibarət olması onların orta paleolitə aid olduğunu göstərir. Təbəqə qarışıq olduğundan buradan götürülən kömür nümunələrinin radiokarbon yaşı e.ə. VII minilliyi göstərdi. Nəzərə alsaq ki, VI təbəqədən orta paleolitə aid artefaktlar aşkarlanmışdır, ehtimal etmək olar ki, kömür nümunəsi üst mezolit təbəqəsindən orta paleolit təbəqəsinə bitki köklərin izləri və sair təbii yollarla düşmüş materialdır. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün OSL (optik stimullaşdırılan lüminessent tarixləşdirmə) üsulundan istifadə olunmuşdur. Lakin təbəqədən götürülmüş nümunələr də 9-10 min il əvvələ aid olunmuşdur ki, bu da yuxarıdakı sürüşmə amilindən irəli gəlir.

Arxeoloji qazıntıların hədəfi və məqsədi. Son 2022-ci il mövsümünün tədqiqatlarının əsas hədəfi qazıntı sahəsində mezolit-neolit təbəqələrində qazıntılarını tamamlayaraq mezolit – neolit keçid dövründə mədəni prosesləri başa düşmək və arxeoloji tarix ilə bağlı məlumatları zənginləşdirmək idi.

Mağaranın divarı yaxınlığındakı torpaq qatları qazıntı sahəsinin şimal hissəsini təşkil edən A99-dan D99-a qədər kvadratların sahəsini təşkil edir. Qazıntılar nəticəsində neolitə aid laylar A99 və B99 kvadratlarda daşlı sıx, demək olar tamamilə steril çöküntülərdən ibarət olduğu müəyyən olundu. Mezolit təbəqələri isə çox az artefaktların (heyvan sümükləri və daş məlumat) olduğu açıq qəhvəyi sıx çöküntülərdən ibarət idi. Alt laylarda isə mağara divarı şimala doğru dərinləşmir və sterildir. Buradan bir sümük qırığı və bir çaxmaqdaşından iki tilli lövhənin fraqmenti aşkar edildi. Əldə olunan məlumata görə bu sahə müəyyən edilmiş dövrlərdə intensiv məskunlaşma ərazisi olmayıb. Bu müşahidə eyni zamanda C99 və D99 kvadratlara da aid oluna bilər. D99 kvadratından üst neolit qatında 11 kiçik sümük fraqmenti və 7 obsidian tapıntıları ilə yanaşı orta paleolitə aid çaxmaq daşından olan levallua tipli lövhəyə bənzər artefakt tapılıb (şəkil 3, 1). Hələ 2019-cu ilin qazıntıları nəticəsində C99 və D99 kvadratının orta neolit qatında dərin quyu müşahidə olunurdu. Bu quyudan heyvan sümükləri və obsidiandan müxtəlif daş məmulatı aşkar edildi. Onların arasında 1 dənə obsidian mikrolövhnin proksimal hissəsi və retuşlu 3 tilli lövhə müəyyən edilmişdir (şəkil 3, 3). Neolit dövrünə aid ən alt torpaq qatlar isə çoxsaylı daşlardan ibarətdir. Bu daşlar, çox güman ki, mağara divarından düşmüş əhəngdaşı parçalarının təbii hissələridir.

C0-dan C3-qədər və D0-dan D2-yə qədər olan kvadratların mezolit mədəni təbəqələrinin aşağı hissəsi 2019-cu il mövsümündə toxunulmamış qalmışdır və bu mövsümdə tədqiq olunmuşdur. Bu təbəqələrdə aşkar edilmiş daş divara bənzər qalıqlar, görünür 2019-cu il mövsümündə müəyyən edilmiş divarın davamını təmsil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ocaq yeri bu daş divar ilə əhatə olunmuşdur (şəkil 5). Tapıntılar əsasən sümük fraqmentlərindən (90 ədəd) və daş məmulatından (67 çaxmaq daşı; 9 ədəd obsidian), həmçinin mikrolitlərdən ibarət idi (şəkil 3, 7, 8). C2-13 təbəqəsindən 2 ədəd çaxmaq daşından qeometrik mikrolit (trapez) aşkar edilmişdir (şəkil 3, 4, 6). Bu tip alətlər əvvəlki illərdə də aşkar olunmuşdur [910 p. 7, fig. 6, 12, 15-17].

Mezolitə aşağı təbəqəsindən 15 ədəd sümük fraqmenti və 95 ədəd daş məmulatı (yalnız bir ədəd obsidiandandır) aşkar olunmuşdur. Bu kvadratlar həmçinin obsidian artefaktların sayının xeyli azalması ilə də səciyyəvidir (şəkil 3, 9). C1-13 kvadratından levallua tipli lövhə (şəkil 2, 2) və bir ədəd həndəsi mikrolit (trapez) aşkar edilmişdir (şəkil 3, 5). Bu təbəqə C2 və D2 kvadratlarında qalınlaşmaqla cənuba və qərbə doğru aşağı meyillidir.

2019-cu ildə B3 kvadratı mezolit təbəqəsinə qədər qazılmışdır, bu mövsüm isə qazıntı sahəsi daha da dərinləşdirilmişdir. Bu kvadratın mezolit çöküntülərini dörd kontekstinə müvafiq olaraq dörd yerə böldük (B3-19-dan B3-22). Üst hissəsi açıq qəhvəyi rəngdə sıx çöküntülərdən (B3-19 və B3-20) ibarətdir. Buradan çoxsaylı heyvan sümüklərinin fraqmentləri aşkar olunub (410 ədəd). Fauna qalıqlarının əsasında müxtəlif taksonomları müəyyən etmək mümkün oldu. Onların arasında tısbağa (*tortoise*), tülkü (*vulpes*), kiçik gəmirçilər (*small rodents*), sürünənlər (çənə sümükləri) (*reptiles*), balıq, ceyran (*gazella*) və *ovis/capra* (şəkil 3, 10) cinsinə aid heyvanların qalıqları müəyyən edildi. Daş məmulatı 33 ədəd çaxmaqdaşından olan artefaktlardan ibarətdir. Altındakı çöküntülər demək olar ki, steril idi (B3-22). Buradan yalnız bir ədəd çaxmaqdaşından mikrolövhnə fraqmenti və bir neçə heyvan sümüyü aşkar olunub.

2016-2019-cı illərdəki tədqiqatlar zamanı e.ə. VI minilliyin əvvəlində sürətli bir keçid olduğu müəyyən olunsada, mövcud arxeoloji sübutlar bunu əsaslandırmaq üçün yetərsiz idi. Xüsusən bu mezolit materiallarının miqdarında hissə olunurdu. 2022-ci il tədqiqatlarının müəhüm nailiyyəti ondan ibarətdir ki, 9-cu xəndəyin əsas sahəsində (3×4 m) mezolit-neolit qazıntı

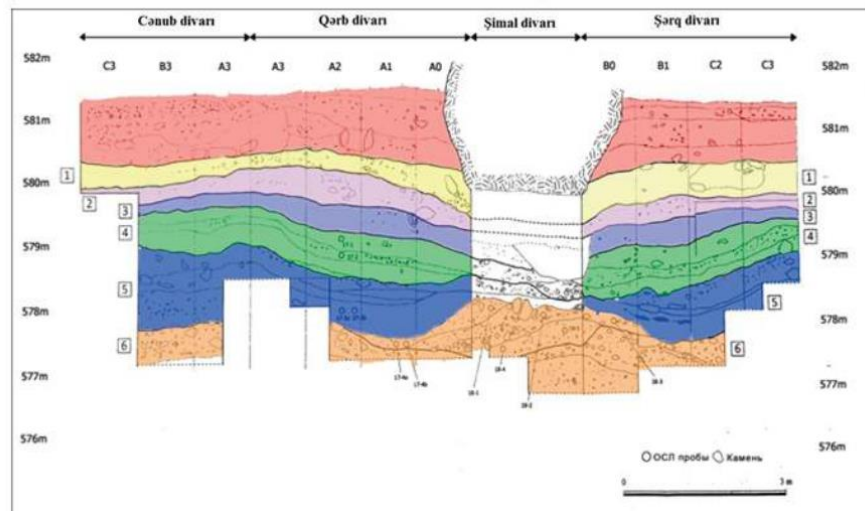
Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Ötən əsrin 50-ci illərində aparılmış tədqiqatlardan fərqli olaraq, mədəni təbəqələrin stratifikasiyası müəyyənləşdirilmişdir və radiokarbon tarixləri ilə əsaslandırılmışdır.

2. Mezolit təbəqəsində aparılmış tədqiqatlar bizə neolitdən əvvəlki icmaların iqtisadi həyatı haqqında məlumatlar verdi. Damcılıda mezolit dövrü mədəni təbəqəsi 500 illik bir dövrü əhatə edir (e.ə. 6500-6000).

3. Damcılı mağarası Qərbi Azərbaycanda neolit dövrünə aid ən qədim məskən olduğunu göstərir. Damcılıdan alınan məlumatlara əsasən, belə nəticəyə gəlmək olur ki, mezolit-neolit keçidi e.ə. VI minilliyin əvvəlində sürətli baş vermişdir. Bu prosesə Cənubi-Qərbi Asiyadan gəlmə neolit icmalarının təsiri olsa da, dəyişikliklərdə yerli icmaların töhfələri də olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində mezolitdən neolitə keçidi e.ə. VII minilliyin sonu-e.ə. VI minilliyin əvvəlinə aid olundu (e.ə. 6028 il).

4. Bundan əlavə, orta paleolit artefaktlarının aşkar olunması Qərbi Azərbaycanın neandertal tipli insanların yaşadığı dövrə dair fikirlərimizi genişləndirdi.

Şəkil 2. Damcılı mağarasında aşkar olunmuş mədəni təbəqələrin stratifikasiyası.

Şəkil 3. Damçılı mağarasında 2022-ci ildə aşkar olunan tapıntılar.

Şəkil 4. Neolit dövrü ocaq və divar qalığı.

Şəkil 5. Mezolit dövrü ocaq yeri.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov M.M. Avey dağında daş dövrü mağarası // Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Məruzələri, 1959, 15 c., № 11, s. 1071-1076.
2. Məmmədov Y.V., Səfərova Ü.R. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntılar (2016-2018) / Gənc alimlərin III beynəlxalq elmi konfransının materialları. Gəncə, 2018, s. 103-106.
3. Məmmədov Y.V., Səfərova Ü.R. Damcılı mağarasında aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələrinə dair / Məmmədali Hüseynovun daş dövrü arxeologiyasına verdiyi töhfələr mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın proqramı və tezisləri. Bakı, 2022, s. 42-43.
4. Zeynalov A.Ə., Nishiaki Y.V., Mansurov M.M., və b. Damcılı mağarasında arxeoloji qazıntıların bərpası / Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2015-2016. Bakı: Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, 2017, s. 420-426.
5. Zeynalov A.Ə., Mansurov M.M., Məmmədov Y.V. və b. Damcılı mağarasında 2018-ci ildə görülmüş çöl-tədqiqat işləri / Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinin 50 illiyinə həsr olunan “2018-ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları” mövzusunda Elmi sessiyanın materialları. Bakı: Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, 2019, s. 8-9.
6. Chataigner C., Badalyan R., Arimura M. The Neolithic of the Caucasus / Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935413>
7. Mammadov Y.V. Archaeological investigations at Damjili cave (2015-2018) / Proceedings of the Second International Scientific Conference Education and Science in a Changing World: Problems and Prospects for Development. Dnipro, 2020, pp. 168-169.
8. Nishiaki Y. Damjili cave revisited: prehistoric excavations between 2016 and 2022 / Program and abstracts of the international scientific conference on “Mammadali Huseynov’s contributions to the archeology of the Stone Age”. Baku, 2022, p. 19.
9. Nishiaki Y., Mursagulov M., Musaguliyev M., Gasimov P.P., Mammadov Y.V. et al. Pre-historic survey at Avey mountain a working report of the 2015 season Gazakh district / Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2015-2016. Bakı: Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, 2017, s. 427-434.

10. Nishiaki Y., Zeynalov A., Mansurov M. et al. The Mesolithic-Neolithic interface in the Southern Caucasus: 2016-2017 excavations at Damjili Cave, West Azerbaijan // *Archaeological Research in Asia*, 2019, v. 19, pp. 100-140.
11. Nishiaki Y., Zeynalov A., Mansurov M., et al. Radiocarbon chronology of the mesolithic-neolithic sequence at Damjili cave, Azerbaijan, Southern Caucasus // *Radiocarbon*, 2022, v. 00, No 00, pp. 1-14.
12. Varoutsikos B. The Mesolithic-Neolithic Transition in the South Caucasus: Cultural transmission and technology transfer: PhD diss. Harvard (MA): Harvard University, 2015, 388 p.
13. Гусейнов М. М. Древний палеолит Азербайджана. Баку: Тек Нур, 2010, 202 с.
14. Замятнин С.Н. Разведки по каменному веку в Азербайджане осенью 1953 г. // Труды Института истории Академии наук Азерб.ССР, 1958, т. 13, с. 5-17.

AMEA Arxeologiya, Etnografiya və Antropologiya İnstitututu

E-mail: yaqubamea@gmailcom

E-mail: samkhet@mail.ru

Yagub Mammadov, Ulviya Safarova

ABOUT ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED IN THE DAMJILI CAVE RECENTLY

Damjili cave is located in the western part of Azerbaijan, in the Gazakh region. This archaeological site has been the first Paleolithic site in Azerbaijan. So, the foundations of Paleolithic studies in Azerbaijan are inextricably linked with the name of M.Husseinov who made archaeological investigation of Damjili. Archeological excavations done in the 50s in the archaeological site of Damjili show the evidence that the cave was inhabited from the Middle Paleolithic to the Middle Ages. However, the artifacts discovered by these investigations were in a mixed context, since the stratigraphy of the cultural layers was damaged.

Thanks to modern excavations began in 2016 well-preserved cultural deposits have been discovered for the first time in the eastern part of the cave, about 50 m from the excavation explored by M.Husseinov. These excavations made it possible to reveal that the Damjili cave is a unique multi-layer archaeological site of the South Caucasus and contributed to the solution of several scientific issues. Among the main achievements of our research, we should in the first place note the identification of well-preserved cultural layers belonging to the end of the Mesolithic period and reflecting the transition to the Neolithic periods. So far, this is the first such discovery in the South Caucasus, providing a unique opportunity to explore the shift from Mesolithic to Neolithic in the region. Despite the discovery of dozens of stone artifacts of the Mousterian period from disturbed contexts, we have not yet been able to identify the cultural layers of this period themselves. That is why we decided to continue investigation in Damjili cave in 2023.

Keywords: *South Caucasus, Stone Age, archaeological excavations, Damjili cave, Mesolithic-Neolithic transition.*

Ягуб Мамедов, Ульвия Сафарова

**ОБ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ, ПРОВЕДЕННЫХ В
ПЕЩЕРЕ ДАМДЖЫЛЫ В ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ**

Первым археологическим памятником эпохи палеолита в Азербайджане является грот Дамджылы, расположенный на западе страны в Газахском районе. Археологические исследования памятника проводились под руководством видного ученого М.Гусейнова, с именем которого неразрывно связаны основы отечественного палеолитоведения. Как показали результаты археологических раскопок 50-х годов прошлого века, пещера Дамджылы была заселена продолжительное время, начиная от эпохи палеолита до средневековья. Однако ценные артефакты были получены в смешанном контексте, так как стратиграфия культурных слоев была нарушена.

Благодаря современным раскопкам, начавшимся в 2016 году, впервые удалось обнаружить хорошо стратифицированные культурные отложения в восточной части пещеры, примерно в 50 м от раскопа, исследованного М.Гусейновым. Проведенные археологические раскопки позволили отнести Дамджылы к уникальным многослойным памятникам Южного Кавказа и способствовали решению ряда научных вопросов. Среди основных достижений наших исследований следует, прежде всего, отметить выявление хорошо сохранившихся культурных слоев, относящихся к концу мезолита и отражающих переход к периоду неолита. На сегодняшний день, это первая подобная находка, дающая уникальную возможность изучить переход от мезолита к неолиту в регионе. Несмотря на обнаружение десятков каменных изделий мустьерской эпохи, из-за нарушенного контекста нам пока не удалось выявить сами культурные слои данной эпохи. Поэтому необходимо продолжить исследования пещеры Дамджылы в 2023 году.

Ключевые слова: Южный Кавказ, каменный век, археологические раскопки, пещера Дамджылы, переход от мезолита к неолиту.

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 24.07.2023
Son variant 01.09.2023**